

Waalwijk Taalrijk!

VVE

TOV

Taalimpuls

Leesplezier

Nieuwkomers

Taal voor thuis

Ouders en taal

Partnerschap met ouders

Woordenschat
uitbreiden;
hoe doe je dat?

Woordenschatdidactiek

Bij woordenschatonderwijs is het van belang dat het woordnetwerk (mentaal lexicon) systematisch wordt uitgebreid. Dat betekent dat woorden thematisch moeten worden aangeboden, dat veel aandacht moet zijn voor selectie (op grond van woordfrequentie, belevingswereld, nut), dat van oppervlakkige woordkennis gewerkt moet worden naar diepe woordkennis en van receptief naar productief.

Voor hogere groepen is het van belang dat er veel wordt gelezen. In het algemeen geldt dat woorden pas worden verankerd in het woordnetwerk als ze ten minste zeven keer zijn aangeboden.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen incidenteel woordenschatonderwijs waarbij woordbetekenissen min of meer toevallig aan de orde komen (bijv. bij voorlezen), semi-incidenteel woordenschatonderwijs, waarbij wel sprake is van enige structuur, maar meestal niet van woordselectie, opbouw enz. (bijv. bij praatplaten) en intentioneel woordenschatonderwijs, waarbij gebruik wordt gemaakt van een gestructureerde methode met aandacht voor woordselectie, voor thematisch werken, voor een opbouw in het aanbod enz.

Voor kleuters zijn er verschillende methodes ontwikkeld waarin de woordenschat thematisch en gestructureerd wordt aangeboden. Daarnaast zijn er de specifieke NT2-methodes en geïntegreerde NT1/NT2-methodes, een nieuwe generatie taalmethodes, met daarbij gebruik van ICT door middel van cd roms.

In het woordenschatonderwijs wordt vaak de volgende viertakt aangehouden:

- voorbereiden (activeren van voorkennis)
- semantiseren (uitleggen van de woordbetekenis)
- consolideren (inoefenen van woord en betekenis)
- controleren (nagaan of de woorden zijn onthouden)

(Bron: Verhallen en Verhallen 1994)

Binnen de woordenschatdidactiek kan worden gewerkt met de drie uitjes: Uitbeelden, Uitleggen en Uitbreiden. De betekenis van woorden kan worden ingevuld met behulp van woordkasten, woordparachutes, woordtrappen of woordspinnen. (zie voor meer informatie: Met woorden in de weer)

Bij het Expertisecentrum Nederlands richt het project woordenschat zich op het stimuleren van de woordenschatontwikkeling met behulp van interactief taalonderwijs.

Tips om binnen interactief taalonderwijs kinderen steun te bieden bij het verwerven van woorden, bij het leren gebruiken van strategieën om zelf woorden te leren en bij het leren over woorden, zijn:

1. bied kinderen een rijke uitdagende leeromgeving met betekenisvolle contexten;

2. daag kinderen uit om actief deel te nemen;
3. organiseer activiteiten in een kleine groep;
4. stimuleer woordenschatontwikkeling buiten de klas (thuissituatie);
5. geef instructie wanneer dat nodig is (kies bijvoorbeeld bewust van welk woord je de betekenis uitlegt).

Bij woordenschatdidactiek voor jonge kinderen, gelden drie gulden regels:

1. Een woord moet drie keer drie, dus negen keer worden uitgesproken door de leerkracht.
2. Het zien en het horen moeten gelijk op gaan.
3. Behalve het kijken en luisteren, zijn ook andere zintuigen betrokken bij de semantisering.

De ontwikkeling van de woordenschat vormt één van de deeltaalvaardigheden (naast de ontwikkeling van de fonologische, de syntactische, de morfologische en de pragmatische vaardigheden).

Een Nederlandstalig kind beschikt op vierjarige leeftijd receptief over ongeveer 3200 woorden. Tot en met hun achtste jaar komen daar ongeveer 600 woorden per jaar bij, van hun negende tot hun twaalfde tussen de 1700 en 3000 per jaar, zodat ze op twaalfjarige leeftijd ongeveer de beschikking over 17000 woorden hebben. Voor een volwassene zijn dat zo'n 50.000-70.000 woorden.

In het volgende overzicht wordt steeds de leeftijd van een kind genoemd, met daarachter eerst het aantal woorden dat receptief beheerst wordt door eentalige Nederlandse kinderen, vervolgens het aantal Nederlandse woorden dat receptief beheerst wordt door Turkse of Marokkaanse kinderen.

4 jaar: 3000 en 1000

5 jaar: 3800 en 1800

6 jaar: 4500 en 2600

7 jaar: 5200 en 3400

8 jaar: 6000 en 4200

9 jaar: 8500 en 5000

10 jaar: 11000 en 6000

11 jaar: 14000 en 8000

12 jaar: 17000 en 10000

Bij Turkse of Marokkaanse kinderen is zowel het aantal woorden waarover ze beschikken als ze op school komen, als het aantal woorden waarmee hun woordenschat jaarlijks groeit veel minder. Ze beschikken op twaalfjarige leeftijd receptief over zo'n tienduizend

woorden. Hun productieve woordenschat is nog veel kleiner. De oorzaak van het feit dat de woordenschat vanaf het achtste jaar voor Nederlandstalige kinderen enorm groeit, heeft te maken met de groter wordende rol van de zaakvakken. Blijkbaar profiteren allochtone kinderen hier veel minder van. Door hun kleine woordenschat, begrijpen ze teksten vaak niet en zijn ze ook niet in staat de betekenis van nieuwe woorden af te leiden uit de context.

Mondelinge taal is vaak veel minder gevarieerd dan schriftelijke. Allochtone kinderen zullen meer woorden leren uit schriftelijke dan uit mondelinge taal (hoewel oefeningen die gericht zijn op de mondelinge taalvaardigheid natuurlijk wel hun communicatievaardigheid vergroten).

De eerste 1000 tot 2000 woorden worden in een ervaringscontext geleerd. Dit geldt zowel voor taalvaardige als voor taalzwakke kinderen. De woordenschat van deze beide groepen peuters verschilt dan ook niet zo veel en gaat pas later verschil vertonen. Allochtone kinderen missen vaak al deze basiswoordenschat.

In de publicatie Duizend-en-één-woorden is geprobeerd een woordenlijst samen te stellen voor het allereerste aanbod aan jonge beginners van het Nederlands. Daarbij is gebruik gemaakt van een opbouw in stappen, iets dat in andere woordenlijsten vaak ontbreekt. Selectiecriteria waren dat de woorden het sociale functioneren mogelijk moesten maken. Daarnaast moest de lijst voor anderstalige kinderen dicht blijven bij dat wat Nederlandse kinderen al verworven hebben. Daarnaast werd gekeken welke woorden vaak aangeboden worden in het taalaanbod op de basisschool.

De woordenschat is een belangrijke basis voor schoolsucces. Kleuters die hun eerste jaren in een rijke taalomgeving hebben doorgebracht (veel interactie/veel voorlezen) hebben de beschikking over meer woorden dan kinderen uit een taalarme omgeving. Zij horen per uur twee keer zoveel woorden als kinderen uit niet-talige milieus. Het gaat dan vooral om niet-frequente woorden.

Een grote woordenschat maakt dat nieuwe kennis gemakkelijker wordt verworven omdat het gekoppeld kan worden aan al bestaande kennis. Ook biedt een grote woordenschat voordelen bij het proces van aanvankelijk lezen. De te verklanken woorden worden immers al gekend, wat de directe woordherkenning vergemakkelijkt. De belangrijkste oorzaak voor de uitval bij begrijpend lezen vormt een geringe woordenschat. Uiteraard heeft dit ook consequenties voor de zaakvakken. Vaak kunnen allochtone leerlingen zich wel redden in D.A.T (Dagelijkse Algemene Taalvaardigheid), maar hebben zij problemen met schooltaal (C.A.T. Cognitieve Abstracte Taalvaardigheid)

Hoe gaat de Viertakt te werk?

De Viertakt werkt volgens 4 stappen: Voorbewerken, semantiseren, consolideren en controleren. Hieronder staat de Viertakt verder uitgewerkt.

Voorbewerken

Tijdens het voorbereken richt je de aandacht vooral op de beginsituatie. Alle voorkennis wordt geactiveerd en de leerkracht zorgt ervoor dat de leerlingen betrokken raken bij het onderwerp. De leerkracht zorgt ervoor dat de leerlingen verbindingen leggen binnen hun woordenschatnetwerk, zodat het nieuwe woord kan worden aangeleerd. Het woord 'lunch' bijvoorbeeld, hebben de leerlingen misschien al wel eens gehoord, maar ze weten nog niet precies wat het is. De leerkracht kan dit woord introduceren door simpelweg een tafel te dekken in de klas. Hoe verrassender en onverwachter het begin van de les, hoe meer kinderen gemotiveerd zijn om te leren. Als leerkracht kun je bijvoorbeeld de volgende vragen stellen:

- Waar denk je aan bij het woord lunch?
- Wie heeft er wel eens gehoord van het woord lunch?
- Waar heeft het woord lunch mee te maken?
- Is een lunch hetzelfde als een diner?

Voorbewerking aan de hand van een praatplaat is ook een goede manier. De leerlingen hebben hierbij gelijk een context met allerlei woorden die bij de context/thema horen. De fase van het voorbereken hoeft niet lang te duren. Je moet alleen wel zorgen dat je een duidelijke context ontwerpt.

Semantiseren

De leerkracht legt het woord helder uit. Dit gebeurt altijd vanuit de context waarin het woord aan de orde is. De kinderen maken op deze manier kennis met de betekenis van het woord. Dit is echter nog niet voldoende. Het is van belang om de woorden altijd in groepen of clusters aan te bieden, zodat de leerlingen meer kennis krijgen van het woord en woorden die betrekking hebben op dat woord. Bij het aanleren van het woord 'telefoonboek' moeten de leerlingen niet alleen leren wat het is, maar ook wat er in staat en hoe je het moet gebruiken. Hierbij kun je gebruik maken van 'uitleggen, uitbeelden, uitbreiden' oftewel 'De drie uitjes'. Juist het uitbreiden is zo van belang, aangezien er dan woorden aan worden toegevoegd. Je krijgt hierdoor woordrelaties en clusters. Door de woorden met deze Drie uitjes te behandelen, semantiseer je als leerkracht de woorden structureel en helder uit. Bij het uitbeelden maak je het woord, of de handeling waarnaar het woord verwijst, concreet. Bij het woord 'hurken' doe je bijvoorbeeld voor wat de handeling is. Bij woorden die moeilijker concreet uit te beelden zijn, dient er toch een manier gevonden te worden waarop het kan worden uitgebeeld. Misschien met een foto van het voorwerp?

Bij het uitleggen moet de leerkracht het woord helder en duidelijk uitleggen om zo de betekenis over te dragen op de leerlingen.

Bij het uitbreiden komt hetgeen van het hierboven genoemde telefoonboek aan bod. Bij de uitleg vertel je wat een telefoonboek precies is. Bij het uitbreiden vertel je wat er in staat en hoe je het gebruikt. Je breidt het woord ook uit met woorden die een relatie hebben met het desbetreffende woord. Telefoonboek – telefoonnummer – sms enz.

Consolideren

Consolideren komt na het semantiseren en heeft als taak de leerlingen het woord ook daadwerkelijk te laten onthouden. Tijdens het consolideren worden de nieuwe woorden ingeoeffend en krijgen een plekje in het geheugen en woordennetwerk. Deze fase is dus cruciaal bij woordenschatuitbreiding! Daarom is het jammer er vaak niet goed aan deze fase wordt gewerkt. De leerlingen moeten goed oefenen met de nieuwe woorden. Enkele oefeningen op het gebied van consolideren zijn uitgewerkt en toegevoegd op de volgende bladzijde.

Voor meer informatie over het inoefenen van woorden kunt u dit boek gebruiken:

Nulft, D. van den, & M. Verhallen (2004) 'Het grote consolideerboek. 88 woordspelletjes voor het inoefenen van woorden'. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands

Controleren

Om te weten of de kinderen de woorden ook werkelijk onthouden hebben, moet de leerkracht later het ingeoeffende woord terugvragen. Controleren is nagaan of de woorden en de behandelde betekenissen verworven zijn. Dit kan bijvoorbeeld bij het behandelen van de woordmuur of de thematafel.

Van den Nulft, D & Verhallen, M (2001)

...Het selecteren van de woorden...

Selectieregel 1:

Kies alleen woorden die kinderen nog niet kennen en wel moeten leren.

Het is van belang dat de leerlingen door het werken in de hoek hun woordenschat uitbreiden. Als leerkracht moet je de aandacht alleen richten op de woorden waarmee de leerlingen hun woordenschat ook daadwerkelijk uitbreiden met zinvolle woorden.

Selectieregel 2:

Let op de criteria: 'frequentie', 'nut' en 'pregnante context'.

- Kies voor frequente woorden. Veel gebruikte woorden staan boven aan het lijstje! Het is niet voor de hand liggend om zelden gebruikte woorden te kiezen.
- Kies voor de meest nuttige woorden. Als leerkracht moet je als het ware de woorden kiezen die de leerlingen in de klas nodig hebben om de leerstof en de lesinhoud te kunnen begrijpen: dat is het nut in termen van onderwijs! Als je uitgaat van een methode, bijvoorbeeld *Veilig leren lezen* is het ook goed mogelijk om de leerlijn woordenschat van deze methode te volgen. In dit geval hoef je de woorden zelf niet te selecteren, want dat hebben zij al gedaan. Dit wil niet zeggen dat je daarmee gelijk aan het werk kan. Als leerkracht moet je namelijk goed bekijken of de woorden wel geschikt zijn voor de kinderen in jouw eigen klas.
- Je kunt op grond van de context besluiten om een woord aan te leren. Soms komen woorden in een bepaalde activiteit of les opvallend mooi en duidelijk naar voren.

Selectieregel 3:

Kies woorden niet los, maar met de gedachte aan netwerkopbouw.

Als je een woord selecteert, isoleer het dan niet. Bij woordselectie gaat het niet alleen om losse woorden, maar ook om de woorden in de context van het woord. Je blok moet meteen al breder gericht zijn op de inbedding van het woord in het netwerk. Het gaat om de woordclusters: zo moeten woorden uiteindelijk in de woordenschat worden opgeslagen, en zo kunnen ze ook bij elkaar worden teruggevonden.

Oefeningen op het gebied van consolideren

- Wat of wie is het? De leerling stelt ja/nee vragen tot het geraden is.
 - Samen het woord van de dag kiezen.
 - Kinderen vingers laten opsteken als ze een woord horen dat die week is aangeleerd.
 - Een woord achterstevoren oplezen en dan zo snel mogelijk raden welk woord het is.
 - Woord doorfluisteren en er daarna allemaal een tekeningetje van maken, heeft iedereen hetzelfde getekend?
 - Memory: plaatje/ plaatje, plaatje woord, woord/ betekenisomschrijving.
 - Zin met woord bedenken en schrijven en tekenen.
 - Pictionary: teken het woord.
 - Galgje.
 - Woord in rebus.
 - Woordslangen maken.
 - Een elfje maken.
 - Voeldoos: vertellen wat je voelt (kenmerken) ander raadt.
 - Kimpel: voorwerpen op tafel, eentje wegnemen: wat is weg?
 - Voorwerpen op vertelafel en zelf een verhaal bij de voorwerpen bedenken.
 - Strip tekenen over het woord; tekst erbij schrijven.
 - Kind beeldt woord uit, anderen raden.
 - Quiz.
 - Woordzoeker (blad voor letters waarin woorden verborgen zijn).
 - Woordenkwartet.
 - Raadspelletjes: woord op blaadje op de rug geplakt. Door vragen stellen er achter komen welk woord het is.
 - Collage maken.
 - Een doe-verhaal vertellen waarbij kinderen direct handelingen uitbeelden (past bij werkwoorden).
 - Flitskaarten: kaartje (met plaatje) snel laten zien en dan wegdraaien. Welk woord heb je gezien?
 - Stapelwoorden maken.
 - Lettergrepen van langere woorden klappen: welk woord kan het zijn?
 - Welke woorden beginnen met de letter... ?
 - Kinderen nemen van thuis uit voorwerpen mee naar school die met de nieuwe woorden te maken hebben (bijvoorbeeld aan het einde van de week)
 - Een verhaal of zin voorlezen en de gesemantiseerde woorden weglaten: welke woorden passen?
 - Woordparachute: een woord weghalen, welk woord is weg?
 - Woord in de klas zichtbaar ophangen: elke dag een paar nieuwe woorden erbij.
 - Op de computer: woorden intypen en / of in een tekenprogramma schrijven.
 - Woordweb zonder het centrale woord; welk woord moet daar staan?
- Categoriernaam geven (bijvoorbeeld 'kleding'); horen woorden die je daarna hoort hier wel of niet bij?

STARTWOORD:

•

UITBREIDINGSWOORDEN:

I. Voorbereiding leerkracht.

- Nieuw aan te leren woord of bekend woord ?
- Uit het hoofd of toch maar het woordenboek?
- Concreet of abstract woord ?

de KERNbetekenis

II. Leerkracht biedt de

woorden aan met hulp van de 3 UITJES

- UITBEELDEN: concreet plaatje, voorwerp of situatie creëren.
- UITLEGGEN: het vertellen van de betekenis-(sen) van een woord
- UITBREIDEN: aanhaken van extra woorden in het netwerk

Uitbeelden Uitleggen Uitbreiden in één:

III. Verwerken samen met de leerlingen

- Woordweb
- Woordparachute
- Woordkast
- Woordtrap